

Михайлина Шумка, м. Тернопіль

Символ як засіб пізнання істини у філософській культурі

Києворуської доби

Кожна людина повинна заглиблюватися сама в себе, пізнавати себе, шукати основу для вибору напрямків своїх вчинків. Ще Сократ вважав, що людина, котра пізнає себе, знатиме і розрізнятиме те, що вона може зробити і чого робити не повинна. Самопізнання веде до розуміння свого місця у світі, смислу життя.

Посередником між пізнаючою людиною і об'єктами є символ. Він на певній стадії пізнання набуває методологічної підстави пізнання, спілкування, людської дії і віри. Метод символічного пізнання є методом пошуку тотожного символу гносеологічного образу. Саме цей метод побудований на підсиленні інтуїтивного пізнання істини в процесі діалогу між суб'єктом і об'єктом пізнання. Символ сприймається як модель пізнання. Символ спрямований у майбуття і в модальному сприйнятті, розуміється як традиція, яка повторюється і яка повертається до минулого. Символ не тільки зберігає істину впродовж певного віку, він також і є вічним свідком існування істини. Призначенням символу є не стільки приховування істини, скільки утвердження реальної її духовності. Лише людина є справжнім носієм символічного начала, творцем символічного світу – світу людської культури. Символ – це увіковічений знак істини на землі, який образно представляє ідею, і в якому гармонійно поєднується ідеальне і матеріальне, чуттєве і абстрактне, одиничне та загальне.

Місце і роль символу в християнському образі світу унікальна, він досягає тут не тільки свого повного розкриття мислення і пізнання, але й найвищої сходинки розвитку. Символ у християнському світосприйнятті стає, з однієї сторони, найбільш потаємною і глибокою формою пізнання світу, а з другої – його сутнісним субстанційним вираженням.

Християнська релігія під час становлення філософської думки виступала у ролі каталізатора процесу, який сприяв засвоєнню світових ідей у культурі Київської Русі. Культура, яка розвивається під впливом християнської релігії,

прагне пізнати приховану істину, роздумує над словом, над його метафізичним, символічним значенням. Основним символом, який містив у собі утаємничену істину, був символ слова.

Слово містить в собі, за діалектичним принципом, ідеальне і матеріальне, а саме: слово мислиться як таке, що належить світові земному, і водночас є символом трансцендентного, Божого. Було сказано, що істина передається людям у божих текстах, приписах, посланнях. Ці тексти насичені таємничістю і багатозначністю. Слово як символ це цілісний багатозначний світ внутрішніх відносин. Слово стає одним з найважливіших посередників, що забезпечують комунікацію між божественним і земним, божественним і людським. З одного боку, в силу своєї конкретно-чуттєвої данності Слово мислиться як належне світові земному, а з іншого – виступає як представник, знак трансцендентного, “позачасового”, “божественного”. Мова йде не про будь-яке слово, а про “слово боже”. На ньому ґрунтується своєрідна гносеологічна позиція, що розглядає пізнання як витлумачення істини, проголошеної, але “сокровенної” в слові. Слово осмислюється як зв'язок земного з божественним, але й певним чином є загадкою, в якій божественне підлягає виявленню, розшифруванню. Така позиція зумовлює специфічний символіко-космологічний спосіб мислення, який визначав і вихідні гносеологічні установки в давньоруській культурі.

Як результат перебудови суспільної свідомості, як результат закладених нових ідей в основу світосприйняття, яке базувалося на монотеїстичній біблійній концепції, була написана оригінальна пам'ятка доби середньовіччя - "Слово про закон і благодать" Іларіона. Іларіон дає характеристику розвитку земної історії людства, яка є картиною боротьби двох непримиренних начал добра і зла, на той час у середньовічній думці ці категорії набули різного символічного звучання. Стверджуючи існування добра і зла в історії людства, Іларіон використав традиційне протиставлення “Закону” і “Благодаті”.

“Закон” протиставляється “Благодаті”, як “світль луны солнцю высивавшому”, как холод ночной солнечному теплу. “Закон” - це символ рабства. “Благодать” - символ свободи. “Закон” виправдовує, але не рятує. “Благодать” не виправдовує, але рятує, даруючи спасіння на всі наступні віки

[5,173a]. “Закон” символізує попередній етап людської історії, коли було “приуготовление благодати”. Іларіон історичний розвиток подає у вигляді певних витків спіралі, при цьому “ветхое” і “новое” не стільки протидіють один одному, як заміняють один одного. З цього і випливає найважливіший висновок всієї концепції “Слова...”: все нове, молоде, яке виникає, пізніше в історії набуває вищої цінності в порівнянні із старим, віджилим. На підтвердження цієї ідеї і введені символічні образи Агари і Сарі, Ісаака і Ізмаїла та інших. Знаючи добре Старий та Новий Заповіт Іларіон подає їх по-новому, вкладаючи у звичні християнські поняття новий зміст, який би міг бути зрозумілим лише його сучасникам. Адже “Слово...” Іларіона адресувалось вчорашньому язичникові, який мав би зрозуміти, що майбутнє за злагодою, за з'єдиненням, за “благодаттю”.

Християнському світобаченню характерний поділ світу на дві картини: на світ наявний і світ бажаний. Віднайти зв'язок між світом земним (наявним) та світом Божим (бажаним) можна завдяки слову. Істина була доступною не всім. Як пояснює Климент Смолятич у “Посланні пресвітеру Фомі”, є два способи пізнання Бога - “благодатний”, який доступний лише святим, і “приточний”, тобто притчевий, який доступний всім смертним. що реалізують його в інтелектуальній сфері, в акті “розумного” тлумачення “значень” і “чудотворень”. “Благодать” символізує нове, чисте, вище і потаємне. “Христос рекл святымъ оучеником и апостоломъ: вам се дано ведати тайны царствия, а прочим, в притчах”, - пояснює Смолятич [6,124].

Тлумачачи Святе Письмо, філософ намагається пізнати навколишню дійсність, досягнути Божу Премудрість. Інтерпретація Климентом Смолятичем Святого Письма не є марнославством, а смиреномудрством. Премудрість є тією ланкою, що зв'язує людину з Богом. За твердженням Климента Смолятича, посередником між богом та людьми є людина, яка прилучена до Божественної Премудрості - через любомудріє. В XI столітті поняття “софія” розумілося як символ ясного світла християнського вчення і своїм корінням сягало часів античного Логосу – світового Закону упорядкування світу. Божа Премудрість була над усім і все було в ієрархічній залежності від неї. Світ в цілому уявлявся

в образі храму, створеного Богом для людей. Храм і виступав тим ідеальним місцем, де здійснювалося єднання людей з Богом, Божою Премудрістю. Тому і можна вважати, що зведений в Києві собор Софії сконцентрував у собі духовний і філософсько-світоглядний зміст давньоруської культури. Сама назва храму розкриває намір втілення ідеї держави як “дому мудрості”. Як зазначає С.С. Аверинцев: ”... Премудрість певним чином пов’язана із думкою про священну державу, про богохраниме царство: не випадково головні “софілогічні” книги: Книга Премудрості Соломонової і Книга Притч Соломонових, пов’язані з ушануванням імені наймудрішого із царів” [1,36].

Світ художнього образу Софії побудований в контексті системи східнослов’янського символізму. Світ образів сприймається як система символів, через яку “просвічує” божественна сутність. “Вважалося, що “невимовний” божий смисл саме в символічному образі стає “видимим” і “багатоіменним”. Все мудреє ж слово божее, - роз’яснює Псевдо-Діонісій, - справедливо іменує богоявленням бачення, яке являло собою неначе через образ бозобразне, божу подобу, оскільки воно підносить тих, хто споглядає до божественного...” [2,609]. В час середньовіччя образ Премудрості був символом обмеженого і впорядкованого “дому”, де панує дух спільності, дух злагоди [4,196].

Якщо античне світоспоглядання в своїй основі мало відносини “людина-природа”, то середньовіччя виходить з принципово відмінної точки зору. Співвідношення в добу Київської Русі “людина-Бог” передбачає сприйняття речей у певній ієрархії. Природа в системі християнських цінностей втрачає свою головну роль і набуває чинності опосередкованої ланки у спілкуванні людини з Богом. Пізнання усього суцього спрямоване до вияву передусім морального сенсу, який був закладений у природі Богом для людей. Отже, весь світ, наче книга, текст, написаний Богом і містить в собі його премудрість, яку людина покликана прочитати. А прочитавши, взяти для себе як правдивий урок життя. Описуючи такий погляд, характерний для середньовічної свідомості в цілому, Й. Хейзінга відзначає:” У зовнішній речі шукали “мораль”, як тоді казали, інакше кажучи - урок, який там містився, моральне значення, як

найсуттєвіше з усього, що там було. Будь-який історичний чи літературний епізод виявляв тяжіння до кристалізації в притчу, моральний зв'язок, приклад чи довід; будь-яке висловлювання перетворювалося на текст, на сентенцію, на моральну постанову” [7,253]. Саме такий метод пізнання - притчевий розробляє Климент Смолятич. Божа Премудрість, як зауважує Климент Смолятич, виступає лише через опис діл божих, які слід розглядати як притчу, що містить у собі глибоке моральне повчання.

Символічне тлумачення Святого Письма передбачало інтерпретацію описаних в ньому подій як виразу того чи іншого стану людської душі. Душа, наче охоплює в собі весь світ. Подаючи картину світу, Кирило Туровський використовує символічний метод. Пізнати картину світу, яку подає філософ, можна буде тоді, коли стане зрозумілим фундаментальне протиставлення світу небесного й земного, видимого і невидимого, що і є основою християнського віровчення.

Так, у “Притчі про хромця і сліпця” за таємничістю символічного бачення світу Кирило Туровський бачить вищий, ясніший, благодатний світ. Під символом “внутрішнє” і ”зовнішнє” слід розуміти церковне і світське, християнське й поганське, язичницьке. Зовнішнє завжди темрява, а внутрішнє завжди світло. Ці дві протилежності символічного світобачення поєднує в собі людина. Звичайно, Бог мислиться як творча сила всього суцього, відповідно до цього людина перебуває у стані покори та послуху перед Богом. Бог піклується про кожну людину і навіть страшний грішник є предметом уваги божої любові. Людина постійно прагне пізнати Бога, його премудрість, осягнути істину. Але стуність Бога недоступна людині, не може бути осягнена розумом. Людина знає, що Бог заповів їй істину про праведний шлях життя. Проте розшифрувати цю істину людина повинна сама. Отже, пізнання світу перетворюється на тлумачення тексту, що містить приховану Божу істину. А таким текстом є весь світ, що нас оточує. Він набуває певною мірою значення символу, який поєднує в собі і явище, і те, що за ним приховано, що становить найбільшу сутність для людини. Людина, у творах Кирила Турівського, це особистість, яка наділена вільнолюбністю. Вона несе сама відповідальність за свої вчинки і націлена на

те, щоби пройти свій власний шлях від пізнання до кінцевого реального втілення її в життя. Одночасно підносячи людину у цьому світі Кирило Турівський підкреслював значення для неї образу Христа. Розумність людини, за Кирилом Турівським, проявляється у кожному кроці її життя, діяльності, які виступають як спосіб спілкування з природою, як пізнання божественного творення. Основний принцип Кирила Турівського: пізнавай віруючи, або ж “віруй і пізнавай”[3,76-79].

Символ, пізнання, герменевтичність - це ті основні властивості світосприйняття, котрі притаманні середньовічній людині. Саме вони посідають чільне місце у творчості Іларіона, Климента Смолятича та Кирила Турівського. Ці мислителі володіють притчевим методом пізнання дійсності. У притчі в прихованому вигляді міститься чи то подія, чи то епізод, або образ, котрий несе собою символічне навантаження. Все, що існує в людському світі може бути символом, що виходить за межі існуючої системи в іншу, потаємну, благодатну.

Література:

1. Аверинцев С.С. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской // Древнерусское искусство. Художественная культура в домонгольской Руси. - М, 1972. - С. 36.
2. Антология мировой философии. - М, 1969. - Т. 1. - Ч. 2. - С. 609.
3. Громов М.Н., Козлов Н.С. Русская философская мысль X-XVII вв. - М,1990.- С.76-79.
4. Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. - Л, 1986. - С. 196.
5. Молдован А.М. “Слово о закони и благодати” Илариона. – Киев, 1984.- С.173а.
6. Смолятич Клим. Послание пресвитеру Фоме// Никольский Н.К. О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII века.- Спб., 1892. - С.124.
7. Хейзинга Й. Осень средневековья. - М.: Наука, 1988. - С.253.